

Pol de Mont,

democraat en pleitbezorger van ruime politieke inspraak¹

Ludo Stynen

Heel onlangs las ik dat er in Ternat geëxperimenteerd wordt met de grijze zone tussen representatieve en participatieve democratie. *Kerk en leven* berichtte op 16 oktober laatstleden zelfs over de 'Directe lijn tussen de toog en de gemeenteraadszaal in Ternat'. Over democratie wil ik het vanavond hebben.

In 1893 was Nieuw-Zeeland het eerste land ter wereld dat algemeen stemrecht afkondigde voor mannen en vrouwen, inclusief Maori's. Honderd jaar geleden kregen vrouwen stemrecht in Nederland, twee jaar eerder konden ze zich al verkiesbaar stellen. Honderd jaar geleden werd in België het enkelvoudig stemrecht ingevoerd. Voor mannen. Alleen voor mannen. Vrouwen konden in 1920 wel naar de stembus voor de gemeenteraadsverkiezingen, maar pas in 1948 mochten ze hun stem uitbrengen voor Kamer en Senaat. Dit land was niet meteen een democratische voortrekker. In tientallen landen, ook moslimlanden kregen vrouwen eerder kiesrecht.

In het democratische België ging de democratisering van het stemrecht niet vanzelf. De grondwet die na de onafhankelijkheid in 1830 de politieke en andere rechten vastlegde, was dan wel de meest liberale, de meest vooruitstrevende ter wereld, de democratie, de macht van het volk, werd beperkt tot de macht van een elite. In 1831 waren slechts 46.000 Belgen stemgerechtigd. Heel langzaam zou daarin verandering komen. En Wambekenaar Pol de Mont, ondertussen al lang Antwerpenaar Pol de Mont, was een van de pleitbezorgers van dat democratiseringsproces.

In de biografie die ik twee jaar geleden publiceerde, komt het woord democraat of democratisch 50 keer voor, het woord volk 449 keer. Er is dus ruim voldoende materiaal om, in het bestek van een uurtje, De Mont te portretteren als volbloed democraat en te benadrukken dat hij vanuit zijn achtergrond enerzijds, vanuit verworven inzichten anderzijds, hoe langer hoe meer de kant van het volk koos en als vanzelf ook pleitbezorger werd van een democratisch stemrecht.

Achtergrond

Pol de Mont kwam ter wereld als enig kind in een gezin uit wat men de landelijke middenklasse zou kunnen noemen. In een huis tegenover de kerk van Wambeek. In mijn biografie noemde ik de De Monts een familie van aanzien. Eén grootvader was fabrikant, de andere vocht tegen de Oostenrijkers, had sympathie voor de Franse Revolutie en werd Vonckist, maar hij vocht ook tegen de sansculotten in de Boerenkrijg. Vervolgens werd hij een overtuigd aanhanger van het huis van Oranje. Hij was burgemeester, secretaris en ontvanger van verschillende gemeenten. Een zeer ontwikkeld man, die Rousseau en Voltaire las, net zo goed als Nederlandse auteurs.

Pols vader was onder meer landbouwer, maar bijvoorbeeld ook verzekeringsagent en boekhouder. Hij was handig en werd gerespecteerd vanwege zijn hulpvaardigheid en zijn meer dan gemiddelde

¹ Lezing, gehouden voor het Pol de Montgenootschap, Ternat, 15 november 2019. Uiteraard is de tekst in belangrijke mate schatplichtig aan mijn *Pol de Mont. Een tragisch schrijversleven* (Polis 2017). Ik geef slechts een voetnoot wanneer ik verwijst naar materiaal dat niet of anders in de biografie aan bod komt.

kennis. Hij gaf zijn interesse voor muziek en schilderkunst door aan zijn zoon. Ook Pols moeder was begaafd en cultureel gevormd. De familie genoot aanzien, maar rijk was ze niet te noemen. Pol laten studeren in Brussel zou te zwaar wegen op het familiebudget en dus werd het Leuven, en in Leuven bewoonde de student een veel armtieriger kamertje dan zijn vriend Albrecht Rodenbach. Geen overvloed dus en vandaar de term middenklasse. De Monts achtergrond en de landelijke omgeving waarin hij opgroeide, maakten hem ontvankelijk voor het lot van de gewone mensen. Hij had de nodige empathie, en zou die empathie zijn hele leven behouden, om te registreren wat fout liep in de samenleving, wat te remediëren was. Niet voor een elite, maar voor zijn volk zou hij zich zijn hele leven inzetten.

Pol de Mont en Albrecht Rodenbach

Tijdens zijn studies aan het kleinseminarie raakt De Mont in de ban van de Vlaamse strijd en als dichter wil hij een bijdrage leveren aan die strijd. Hij ontpopt zich bovendien al snel als een organisator van formaat en hij ziet voor de jongeren, voor de studenten, een belangrijke taak. In de pas gestichte vereniging De Jonge Taalvrienden speelt De Mont meteen een prominente rol en hij zoekt contact met soortgelijke kringen op andere scholen. In de zomer van 1876 droomt hij van een studentenbeweging die het hele Vlaamse land overspant. Het plan was gedurfd, niet in het minst omdat hij ook, zij het zonder succes, studenten van athenea en andere staats- en gemeentescholen wilde integreren in zijn bond.

Zijn bedoelingen blijken van meet af aan duidelijk. In een brief aan Zeger Maelfait kijkt hij uit naar een nieuw geslacht van zelfbewuste Vlamingen

Wij moeten eens zijn, niet advocaten, notarissen, artsen, priesters, ambtenaars, leeraars, in staat zich min of meer stoffelijke welvaart of aanzien te veroveren in de maatschappij, maar zelfbewuste Vlaamsche, Vlaamsch-sprekende, als Vlamingen levende advocaten, notarissen, artsen, priesters, ambtenaars, leeraars, *leeraars vooral*, beschouwende als hun hoogsten plicht, mee te werken tot verheffing van het volk, óns volk.

Het is duidelijk dat de briefschrijver een Vlaamse elite wil vormen, die het volk zou optillen tot een hoger niveau, het tot een mondige groep zou maken door haar voorbeeld en door betrokkenheid. Het is uiteindelijk het volk dat centraal staat in zijn streven, de studenten, de nieuwe elite, zijn daarvoor het noodzakelijke hulpmiddel.

De brief is het programma van iemand die zijn schouders onder een natievormend project zet. Het programma is er, het initiatief is genomen, en dan verschijnt de tot dan tamelijk geïsoleerd actieve Albrecht Rodenbach op het toneel. De Mont schrijft hem een brief. Rodenbach is verbluft dat iemand dergelijk idee kan hebben. Samen organiseren ze de studentenbond, de studentenlanddagen, de strijd. Het was voor De Mont een tijd van onderhandelen, van contacten met Antwerpen, Sint-Niklaas, Tielt, Gent, Brugge... Zijn stuwende kracht levert hem bij zijn Mechelse studiegenoten de bijnaam de Trommelaar op, de man die de strijders bijeenrommelt.

Eén voorbereidende en twee officiële studentenlanddagen, in 1877 en 1878, brengen honderden studenten naar Gent om mee te werken aan wat Rodenbach 'de algehele herwording van Vlaanderen' noemde. Voor De Mont moet de studentenbond 'een soort van kweekschool of broeinekst van strijdende Vlamingen' worden. 'Vlaamsch België zal zijn wat wij het willen maken. Wat wij zullen zijn.'

De band tussen Rodenbach en De Mont wordt in Leuven bijzonder hecht en zij trachten zoveel mogelijk aanhangers te winnen voor de Vlaamse zaak. Dat leidt tot conflicten en handgemeen met Franstalige studenten en Wallinganten. De Mont ontsnapt ternauwernood aan een defenestratie. Beide studenten willen dat het Vlaamse volk zich aansluit bij de Germaanse beschaving zoals die in Nederland, Duitsland en Engeland bestaat. Rodenbach wil dat bereiken door de hogere standen te vervlaamsen, De Mont wil de nationale gedachte aanwakkeren bij de burgerij en het volk en hen doordringen van moderne democratische gedachten om hen voor te bereiden op de onvermijdelijke maatschappelijke hervormingen. De Mont geloofde rotsvast dat eenheid en politieke moed de Vlaamse strijd op hooguit twee decennia tot de overwinning kon voeren.

Democraat

Om verschillende redenen, de belangrijkste ongetwijfeld onbekend, loopt de vriendschap van De Mont en Rodenbach op de klippen. Het komt zelfs tot een in de pers uitgevochten strijd. Daarin neemt De Mont heel duidelijk afstand van zijn vriend en beroemt hij zich op zijn katholiek, Vlaams en democratisch karakter. In zijn *Pennoen* bijdrage naar aanleiding van Rodenbachs overlijden stelt De Mont dat ze beiden een andere aanpak van de strijd voor de herleving van het Vlaamse volk voorstonden. Rodenbach, de aristocraat, wilde via de hogere klassen het volk bereiken, hijzelf, als democraat, wilde de onder het volk levende, Vlaamse geest wakker houden en het overtuigen van zijn eigen waarde. In de herinneringen die hij in 1906 in *De Vlaamsche Gids* publiceert, is het verschil aristocratisch-democratisch het meest essentiële geworden, een verschil dat Rodenbach in 1879 en 1880 bovendien meer en meer het gezelschap van Franssprekende studenten deed verkiezen boven dat van Vlaamse.

De democratie, zo zegt De Mont op 1 december 1925 in *De Schelde* uitdrukkelijk, heeft misschien vele nadelen, maar blijft te verkiezen boven alle andere stelsels. Uit diverse artikels in *De Schelde* blijkt trouwens dat hij na de oorlog politiek een heel eind naar links is opgeschoven. Hij hoopt op een democratische, socialistische republiek in Duitsland. Hij gelooft in een bolsjewistische toekomst voor Rusland, en hij acht het nationaliseren van de mijnen een noodzaak voor democratisch beheer. Hij rekent erop dat een mondig geworden proletariaat de plaats van de traditionele leiders zal overnemen en de oude waarden van al wie financieel of anderszins baat hebben bij oorlogen zou vervangen door nieuwe. In september en november 1920 schrijft hij over de uitbouw van een universeel rijk waarin vroegere vijanden bij elkaar komen om vrede te bereiken; verzoening uit eigenbelang. Het lijkt een voorafspiegeling van de Europese Unie.

Ondanks zijn positieve uitlatingen over het socialisme is de gewezen liberaal naar eigen zeggen allerminst een socialist geworden. Toch steunt hij de socialistische eis om via een vermogensbelasting uit de crisis te raken, al was het maar omdat die vermogens het resultaat zijn van het zweet en de armoede van de lage klassen. Hij vervolgt 'De socialistische eisch gaat er om, de kapitalen te besnoeien! In alle oprechtheid – veel verder zou hij mogen gaan, zonder onbillijk, zonder overdreven te kunnen heeten.' Hij ziet ook meer heil in staatexploitaties dan in onbelemmerd persoonlijk initiatief en hij is bijzonder ontstemd als in maart 1923 in Frankrijk de CGT dreigt te worden afgeschaft.²

² *De Schelde*, 12 en 22.05.1920, 19.01 en 27.06.1921, 2.03.1923

Van katholiek tot vrijzinnig

De Mont was na zijn breuk met het geloof lid geworden van de loge. De tekst die hij in 1911 in het licht geeft over 'Vrij denken en Vrijdenkers' laat vermoeden dat hij met een aantal mensen in aanvaring was gekomen. Hij noemt zichzelf een overtuigd aanhanger van de vrije gedachte en van de democratie, maar hij ziet dat het vrije denken vaak geïnterpreteerd wordt als een vrijgeleide voor bandeloosheid en chaos. 'Mijn vrijheid van bewegen, van handelen wordt noodzakelijk beperkt door de vrijheid van ieder medemens', zo schrijft hij. En het vrije denken definieert hij in de eerste plaats als *zelf* denken, en dat op basis van studie, onderzoek, en twijfel. Zo wordt vrijdenken vooral denken en hij waarschuwt tegen het zweren bij het woord van een of ander meester. Het doel van het denken is de waarheid zo dicht mogelijk te benaderen en er is voor De Mont geen enkele reden om aan te nemen dat zelfstandig denken noodzakelijk afwijkend en nieuw zou zijn, want dergelijke visie doet hij af als puur snobisme. Botweg het geloof afwijzen, vindt hij niet beter dan blind geloof. Godsloochening hoort volgens hem trouwens niet tot het wezen van het vrijdenken. De ware vrijdenker is voor De Mont een agnosticus die de grootst mogelijke tolerantie nastreeft tegenover het geweten van anderen; doet hij dat niet, dan plaatst hij zich op één lijn met de ketterverbranders uit de geschiedenis. Toch wil hij met zijn opstel, zo besluit hij, allerm minst de strijd afremmen tegen de onverzoenbare vijanden van het vrije onderzoek, die zoveel vorderingen maken in de samenleving.³

Hier hoort een korte bedenking bij De Monts vrijzinnigheid. Hij was aan de universiteit beginnen twijfelen aan zijn geloof. Hij had er het werk van enkele vooraanstaande denkers op nagelezen, zijn onweerstaanbare onafhankelijkheidsdrang', zoals Lissens dat noemde, deed de rest, en hij was zijn geloof kwijtgeraakt. Het kostte hem zijn vriendschap met de componist Edgar Tinel. In De Monts letterkundig werk komt de vrijzinnigheid voor het eerst tot uiting in 1882, in de epische tekst 'De kinderen der mensen', een vrije adaptatie van een fragment uit het boek Genesis. De Bijbel is ver weg en God blijkt een boze geest. Als iemand aan Byrons *Cain* denkt, is dat niet helemaal onterecht, al was Byron dan minder atheïst dan De Mont wel eens beweerde. Beiden deelden wel een afkeer van het despotisme van de oudtestamentische God.⁴

Nimrod, een van de afstammelingen van Kaïn en ontwerper van de speer, komt met zijn volk in een dal dat de herinnering aan het paradijs wekt. God reageert niet op de eis hun Eden terug te krijgen en Nimrod vervloekt Hem vanwege Zijn onrechtvaardigheid, vanwege het verbod de mooiste zaken van Zijn schepping te gebruiken, vanwege de beloofde vrijheid en de geëiste slavernij. Nimrod schiet woedend een pijl in de wolken en hij wordt terstond neergebliksemd. Zijn volk wil wraak, maar God straft hen met een zondvloed. Noach bouwt echter een ark en hij en de zijnen overleven. De mens heeft de toorn van God getrotseerd en is als winnaar uit de strijd gekomen. Nadat de ark gestrand is maakt Noach zijn kinderen duidelijk dat ze nooit nog het noodlot hebben te vrezen zodra ze hun eigen hart tot een Eden van vrede en liefde maken. God heeft slechts macht over wie zich door zijn driften laat beheersen.

De Mont profileerde zich met deze opmerkelijke tekst als vrijdenker, maar niet als godloochenaar, en telkens als later aan De Monts vrijzinnigheid werd getwijfeld, verweerde hij zich met te wijzen op deze tekst om zijn definitieve breuk met kerk en geloof te markeren. Enkele jaren later zou hij op het

³ PdM, 'Vrijdenken en Vrijdenkers. Lekegedachten', in: *De Vlaamsche Gids* VII (1911), 466-474, 467, 471, 472 en 474.

⁴ Cf. J. J. Jump, *Byron*. Londen, Routledge & Kegan Paul 1972, 170, 182

einde van het gedicht 'Atlas', in *Fladderende vlinders* afrekenen met de Griekse godenwereld, en impliciet met het geloof. De tijd van de goden is voorbij, de Olympus ligt in puin, en

Thans zij den *Mensch* de beurt!

Zeus, uw bliksem is speelgoed...

Godsdienst, goden, wat zijt gij ? – Rook!

Natuurlijk is er geen directe of noodzakelijke relatie tussen vrijzinnigheid en democratie, maar in het geval van De Mont zorgt de keuze voor de vrijzinnigheid ervoor dat hij zich onafhankelijk voelt van ieder drukkend moreel gezag en hij zijn eigen verantwoordelijkheid opneemt. Niet voor niets klinkt het bij Noach dat het de 'Plicht' is die 'het dreigend Noodlot' bekampt. En de plicht die De Mont voelt, is ten opzichte van zijn volk. Die plicht stuurt hem in zijn eigenzinnige relatie met kerkelijke en politieke overheden, met zijn eigen partij.

Geregeld komt De Monts liberalisme in aanvaring met zijn antiklerikalisme. Als hij ziet dat de Vlaamse zaak meer gediend is met katholieke vertegenwoordigers en met de clerus dan met de liberalen, dat de eerbied van de clerus voor de taal van de drie miljoen Vlamingen een der belangrijkste verklaringen is van de trouw van de Vlaamse provincies aan 'een verstompnd en verlagend clericalisme', zoals hij dat in een scherp opiniestuk formuleert. Hij vraagt zich af hoeveel tientallen jaren de liberale partij nog zal nodig hebben om de werkmans en de boer 'aan den geest- en hartverstompnden invloed der kerk te ontrukken!'. Tientallen jaren, denkt hij, omdat de liberale partij beschavende invloed wil hebben maar heeft geen oog heeft voor de volkstaal, het middel om dat doel te bereiken.

Het eigen volk

Een democraat, het woord zegt het zelf, streeft ernaar dat volk macht te geven of wil het volk die macht laten behouden. Pol de Monts volk wordt helaas verdrukt door een Franstalige bovenlaag en het lijkt er niet op dat het snel macht zal verwerven. Als democraat wil de dichter empowerment voor zijn volk, hij wil dat volk bewust maken van eigen verleden en toekomstige grootheid, van de eigen waardigheid. Het mag duidelijk zijn dat hij andere volken het recht op een identieke strijd gunt. Voor hem is Europa een lappendeken van autonome volken terwijl veel van die volken tot zelfs het bestaansrecht wordt ontzegd. Vandaar de strijd voor emancipatie.

De Mont voert die strijd voor zijn Vlaamse volk op verschillende niveaus: dat van de folklore, dat van de kunst, dat van het leger en dat van het onderwijs, om de belangrijkste te noemen. Vlaamse strijdliederen schrijft hij al in zijn prille jeugd. Op dat moment zijn ze uiting van een erg romantische ingesteldheid. Vanaf de bundel *Rijzende sterren* uit 1879 toont de dichter een fundamentele maatschappelijke betrokkenheid. Hij ergert zich aan filantropen die wel over sociale ellende lezen, maar zich niet inlaten met de concrete ellende. Hij neemt oosterse vorsten op de korrel die in luxe baden terwijl hun land en volk rampspoed kennen, en hij richt zijn pijlen op vorsten die om een banaliteit een oorlog ontketenen.

Vlaamse folklore

In het spoor van de Grimms heeft De Monts al heel jong aandacht voor folklore. Al aan de universiteit roept hij op tot zanten, tot het verzamelen en bijeenbrengen van materiaal dat hij dan later met de nodige duiding zou uitgeven. Het zou jaren een vrome wens blijven. Verder dan enkele

artikels komt hij niet. Dat verandert eind jaren tachtig. De Mont wordt voorzitter van de afdeling folklore van het Taalverbond. Hij pleit voor wetenschappelijke aanpak en sticht in 1888 het nog altijd bestaande tijdschrift *Volkskunde*. Het vrijzinnige blad krijgt enkele katholieke tegenhangers, maar die zien folklore allerminst als een factor in de ontvoogdingsstrijd.

Het begin en het einde van de eerste tekst in het allereerste nummer van *Volkskunde* maken De Monts natievormende visie op folklore duidelijk:

Indien men met recht kan zeggen, dat de taal eens volks de getrouwste uitdrukking is van zijn eigene geest, met evenveel recht kan men beweren, dat de geheele schat der *gesproken of mondelinge letterkunde* eener natie het trouwste beeld oplevert van hare phantazie, haren aesthetischen zin, haar innerlijk gevoel.

De stof van die verhalen is, zo gaat hij verder, wellicht ook elders aan te treffen, maar de uiteindelijke vorm is eigen aan het volk en daarom moet dat volk die verhalen kennen. Met een aan de eigen situatie aangepast citaat van Grimm, besluit hij:

Meer dan hoog tijd is het, het heerlijkste en volmaakste [sic], dat de folkloristische schat van Noord- en Zuid-Nederland oplevert, zoo ruim mogelijk aan te wenden, tot handhaving van ons nationaal karakter, daar onze eigen Vlaamsche volksaard arglistiger en hardnekkiger dan ooit door de handlangers der verfoeilijkste van alle verbasteringen bestookt wordt!

De Mont werpt zich op als een man van het volk, als een verdediger van dat volk, maar geregeld heeft men de indruk dat hij een idealistisch beeld heeft van dat volk en dat hij de realiteit wil aanpassen aan dat beeld. Dat is uiteraard een erg paternalistische gedachte, al dient beklemtoond dat hij niet van boven naar onder wil werken. Hij wil integendeel al te vaak vergeten aspecten naar boven halen, hij wil dat volk zijn eigen taal weergeven, hij wil die taal haar rechten weer geven, zodat dat volk niet alleen een beter zelfbeeld krijgt, maar ook eisen kan formuleren, kan opkomen voor eigen rechten.

Vlaamse kunst

In de negentiende eeuw stonden Vlaamse auteurs vaak esthetisch op de rem. Het volksverheffende, idealistische, didactische had voorrang. In een polemieek met Max Rooses in 1887 wijst De Mont die praktijk resoluut van de hand. 'In naam van de autonomie der dichtkunst verzet ik mij uit al mijne kracht tegen [deze] valsche en verderfelijke strekking. Het eenig doel der poëzie, hare eenige reden van bestaan, dat is de *poëzie zelve*. [...] De zending der poëzie is geen andere dan deze: het schoonheidsgevoel te streelen.' De Mont geeft dichters de vrijheid een nuttige strekking in hun gedichten te verwerken, maar als dergelijke teksten uiteindelijk geslaagd zijn, is dat niet vanwege maar ondanks de strekking. Hij beklemtoont vervolgens dat poëzie altijd al elitair is geweest, een bij uitstek aristocratisch weeldeartikel, en dat het publiek voor poëzie absoluut geen moeite had met complexere teksten.

Daarmee lijkt poëzie, en bij uitbreiding alle kunst een zaak voor ingewijden. Het is dan ook vreemd dat hij twee jaar later, in een studie over Franse literatuur, verwacht dat die, vooral de lyriek dan, als in andere landen, volks zou worden, een voertuig van het genieten en lijden van allen. Een ambigue houding. Hoezeer De Mont ook pleit voor de autonomie van de kunst, hij heeft altijd aandacht voor het nationale karakter ervan. In zijn vele wandelspreekbeurten in het Antwerpse Museum van Schone Kunsten laat hij nooit na zijn gehoor te wijzen op de vroegere grootheid van de kunst. Zijn

aandacht voor het nationale element is bijzonder uitgesproken in een essay over Albrecht en Juliaan De Vriendt, miskend vanwege hun Vlaamse overtuiging, vooral Juliaan dan, die pleitte voor een Vlaamse kunstbeweging: die 'het eklektisme uit onze gewesten [zou] verjagen en de jonge krachten van de Vlaamsche school [...] doordringen van een gezond Germaansch, Nederlandsch kunstbeginsel'.⁵ De Mont ijvert ook voor een Vlaamse operacultuur en draagt daar het zijne toe bij.

Van in de jaren 1840 werd men er zich in Vlaanderen onder impuls van Jan Frans Willems, Ferdinand Augustijn Snellaert en Prudens van Duyse van bewust dat muziek, en met name het lied en het zingen van liederen, het streven naar een Vlaamse identiteit gunstig kon beïnvloeden. Bij ongeveer alle gelegenheden werd er gezongen, op het podium en vaak ook door het hele aanwezige gezelschap. Met circa honderdvijftig muziekbewerkingen is De Mont een belangrijk tekstleverancier voor die gelegenheden. Dat hij daarmee een bijdrage levert aan de verheffing van het Vlaamse volk, een doelstelling die hij in zijn gedichten al snel overboord gooide, staat buiten kijf.

Terloops wil ik nog even vermelden dat De Mont in 1912 de basis legde van wat later, na zijn dood, het Letterenhuis werd. Hij zag het als een tempel gewijd aan de herinnering van de groten van ons volk en van onze literatuur. Bovendien moest het een plek van studie zijn, met aandacht voor literatuur, maar ook voor de hele nationale wedergeboorte zoals die in de beeldende kunsten, muziek, economische en staatkundige beweging tot stand kwam. Ongetwijfeld overtreft het huidige Letterenhuis De Monts stoutste verwachtingen, al zou hij nog meer tevreden zijn geweest met tempels als het museum van het Risorgimento in Turijn of het Nationaal Museum in Boedapest.

Vlamingen in het leger

Omdat in Frankrijk en Duitsland een algemene dienstplicht bestaat vragen de militairen hetzelfde in België. Sociaal voelenden van alle strekkingen sluiten zich daarbij aan vanwege de onrechtvaardigheid van de loting en de mogelijkheid militaire dienst af te kopen.

In maart 1889 pleit De Mont vurig voor de invoering van de algemene dienstplicht, vijf jaar later doet hij dat nog eens uitgebreid over in een brochure die hij grote verspreiding wil geven. Na de veralgemening van het kiesrecht vin hij het de eerste taak van de regering de werkende klasse langzaam voor te bereiden op dat recht. Een echt nationaal leger, gebaseerd op algemene dienstplicht zou niet alleen het land verdedigen maar bovendien de maatschappij hervormen. Rijken en armen, aan dezelfde regels onderworpen zouden elkaar immers 'leren kennen, achten en beminnen'.

Een persoonlijke krijgsdienst zou de buurlanden ook duidelijk maken dat het rijke en welvarende België zijn vrijheid zou verdedigen. Concreet wilde hij voor alle jonge mannen een opleiding in de krijgskunde van een half jaar en dan tweejaarlijkse kampen voor een herhaling van theorie en praktijk. Daardoor zou het land in tijd van oorlog met alleen al de twintig- tot dertigjarigen over 450.000 soldaten beschikken.

De Mont vertrouwt erop dat zijn voorstel zal leiden tot een enorme verbetering van algemeen welzijn, orde, vooruitgang en zeden, en tot een vermindering van de criminaliteit. Van de hogere klassen verwacht hij een persoonlijke inzet, want het voorbeeld van beter opgevoeden en hoger opgeleiden draagt bij tot de verspreiding van burgerlijke waarden. Orde en samenwerking, spaarzaamheid, moed, edelmoedigheid, opoffering, zin voor het schone en ware, kunnen immers

⁵ PdM 1903, 77.

samen met plicht, gehoorzaamheid en regimentsliefde worden aangeleerd. Om al die redenen mocht niemand zich aan de dienstplicht kunnen onttrekken

De Mont pleit voor een leger waar gesprekken over godsdienst en politiek taboe zijn, waar officieren en manschappen dankzij een gelijke opleiding niet van elkaar vervreemd zijn, waar de opleiding op enkele plekken wordt gecentraliseerd, én voor de afschaffing van de burgerwacht want in een democratie mag volgens hem maar één leger bestaan, samengesteld uit alle burgers. De Mont en co hadden hun slag kunnen thuishalen want generaal Jacques Brassinne, minister van oorlog in het katholieke kabinet van Paul de Smet de Naeyer, had zich voorgenomen de persoonlijke dienstplicht in te voeren. Het wetsontwerp werd echter fel bestreden door de conservatieve kiesverenigingen onder leiding van Charles Woeste en Brassinne diende zijn ontslag in.

Pas in 1909 werd in België de loting vervangen door dienstplicht voor één zoon per gezin. Op 30 augustus 1913, minder dan een jaar voor Sarajevo, volgde de algemene dienstplicht. Een legerhervorming volgens de utopische gedachten van De Mont werd dat echter niet. Vanaf de zomer van 1919 heeft De Mont in *De Schelde* waardering voor al wie zich antimilitaristisch, pacifistisch opstelt. Toch vindt hij in 1920 en 1921 dat België gezien de internationale omstandigheden voorlopig een klein maar goed ingericht leger moet hebben om de grenzen te verdedigen, een democratisch leger, geen Pruisisch of Napoleontisch waartegen de socialisten terecht waarschuwen. Zoals voor de oorlog eist hij een democratische oplossing van het legervraagstuk en zijn voorkeur gaat naar een (Zwitsers aandoend) stelsel van een gewapende natie. Hij gaat ervan uit dat zes maanden volstaan voor de organisatie van een volksleger, een 'leger van gewapende burgers, niet een leger van ontburgerde tot automaten geworden gewapende slaven, niet een honderdduizendhoofdige soldateska'. Hij maakt zich sterk dat op enkele maanden goede soldaten kunnen worden getraind en baseert zich daarvoor op de gebeurtenissen van 1914.

Het onderwijs

De Mont begon zijn beroepsleven als leraar aan het atheneum van Doornik en maakte een jaar later zijn opwachting aan dat van Antwerpen. Meer dan enige andere school was het atheneum tijdens de decennia rond de eeuwwisseling een broeihaard van flamingantisme, een kweekvijver van strijdbare Vlamingen. Pol de Mont, Antoon Moortgat, Omer Wattez en August Borms waren de leerkrachten die er voor zorgden dat het Antwerpse atheneum een van de enige middelbare scholen was waar de wet-Coremans-De Vigne integraal werd toegepast. De wet bepaalde dat de lessen Nederlands, Duits en Engels in het Nederlands moesten worden onderwezen, alsook minimaal twee andere vakken, meestal aardrijkskunde of geschiedenis en natuurwetenschap.

Tal van zijn oud-leerlingen getuigden later van De Monts enthousiasmerende en vooral controversiële manier van lesgeven. Als hij op het einde van de jaren 1880 enkele keren aardrijkskunde en geschiedenis onderwijst bovenop zijn lessenpakket Nederlands, dan neemt hij ostentatief afstand van de leerboeken om zijn eigen visie op enkele zaken te geven. Zo spreekt hij lovend over de Franse Revolutie en zet hij de theorieën van Darwin uiteen.

Heel wat oud-leerlingen van De Mont vonden op hun beurt de weg naar de Encyclopedie van de Vlaamse beweging. Enkel van hen spraken ook over wat ons hier vandaag bezig houdt. Leo Augusteyns noemde hem beginselvast en een voorbeeld van altruïsme en volksliefde. Herman van Puymbrouck en Henri Picard herinnerden zich de grote bezieler en Lode Baekelmans benadrukte dat zijn leraar telkens weer wees op de verantwoordelijkheid van de volgende generaties om

Vlaanderen, om het volk weer groot te maken; dat hij eerbied eiste voor het geestelijk bezit van andere volken, Engelsen, Duitsers en Fransen, maar vooral voor het eigen Nederlands.

Lang voor Miroslav Hroch de drie fasen in het ontstaan en de groei van nationale bewegingen definieerde, had De Mont al oog voor dergelijke evolutie en zag hij zijn eigen plaats daarin. Hroch beschrijft hoe in een eerste fase geleerden, taalliefhebbers en volkskundigen een culturele, literaire of folkloristische beweging dragen. Deze 'period of scholarly interest' wordt gevolgd door een fase waarin militanten actief propaganda voeren om hun volk te doen ontwaken. Als na deze 'period of patriotic agitation' brede lagen van de bevolking de eisen van de nationalistische beweging overnemen, volgt in een derde fase 'the rise of a mass national movement'.⁶ De Vlaamse massa mobiliseren was De Monts doel, maar voor de Eerste Wereldoorlog lag dat nog ver. De eerste fase, die van Willems en de taalminnaren lag al een eind achter hem. Hij was zelf een van de patriottische agitatoren en via het onderwijs wilde hij in eerste instantie een leger militanten vormen om daarmee het volk te ontvoogden.

Het was aan hem en aan zijn collega- Vlaamse Bewegers om een nieuwe generatie van leiders te vormen, die de voorziene massabeweging zouden kunnen sturen. Daarom lag het onderwijs, op alle niveaus, hem zo aan het hart. Als geen ander benadrukte hij telkens weer dat wie rijk was in Vlaanderen, dat wie gestudeerd had in Vlaanderen, automatisch voor zijn volk verloren ging in verfranste kringen. Daarop legde hij de nadruk in de vaak herdrukte rede die hij uitsprak bij de begrafenis van Hendrik Conscience in 1883.

De hogere standen, de Vlaamse elite, vervreemdden door de verfransing van hun volk. Conscience, zo stelt De Mont, sloopte de muur tussen hoge en lage standen en wist zowaar een Vlaamse, niet-elitaire, culturele bovenlaag te creëren: Vlaamse schrijvers en kunstenaars die zich het lot van de Vlaamse massa aantrokken en geen aansluiting zochten bij een dominante cultuur die hen veel meer kansen zou bieden. Toch werden nog altijd veel van de beste krachten aan het Vlaamse volk onttrokken door het verfranste en verfransende onderwijs. Dat onderwijs moest dus anders, dat moest Nederlandstalig. En dat op alle niveaus.

In 1886 geeft Pol de Mont een opgemerkte voordracht over 'Het Nederlandsch in het Middelbaar Onderwijs'. Kern van zijn betoog is de onmogelijkheid van Vlamingen om hun taal even grondig te leren als de Walen het Frans, waardoor een scheiding ontstaat tussen de hogere klassen en de Vlaamse volksmassa. Daardoor heeft volgens hem het geleerde deel van de Vlamingen niet langer een gunstige invloed op de lagere standen en kan dat volk onmogelijk gezond en krachtig zijn. In tegenstelling tot andere landen kan de beschaafde stand de Vlaamse volksklasse niet verheffen, veredelen en verlichten op maatschappelijk, verstandelijk en zedelijk gebied, wat eigenlijk hun vaderlandse plicht is.

Op het 23ste Nederlandse taal- en letterkundig congres, dat in 1896 te Antwerpen wordt georganiseerd, improviseert De Mont over de noodzaak van een Nederlandse hogeschool in Vlaanderen, over de vervlaamsing van de Gentse hogeschool. De Mont is niet de eerste met dergelijk pleidooi, hij is wel degene die de beweging in gang zet die uiteindelijk, zij het tientallen jaren later, tot succes zal leiden. Hij constateert dat het Vlaamse volk nog lang geen cultuurvolk kon worden genoemd omdat 'zij, die

⁶ Cf. L. Vos, 'De nationale identiteit in België', in R. Detrez en J. Blommaert, *Nationalisme. Kritische opstellen*. Berchem 1994, 120-150, 122 en Jo Tollebeek, 'Historical representation and the nation-state in romantic Belgium (1830-1850)', in: *Journal of the history of ideas* 1998/2, 329-353, 332-333, 335 en 337.

weten, uitsluitend zullen weten in en door het Fransch, terwijl degenen, die van al dat hooger weten verstoken zijn, uitsluitend hun plaatselijk dialect blijven spreken [...] Vlaanderen heeft geen natuurlijke 'beschavers' – ambtenaren, dokters, magistraten, enz. – wel 'ontschavers', juist omdat er geen Nederlandse hogeschool is. Terloops merkt hij ook op dat daardoor een aantal van de beste krachten een andere taal kozen en voor de Vlaamse letterkunde verloren gaan. 'Van de universiteiten alleen, niet van lager of middelbaar onderwijs, niet van een letterkundig genootschap of een academie gaat de invloed uit, die een natie stempelt tot datgene, wat zij is' vat hij zijn betoog samen en hij vraagt het congres zich uit te spreken ten gunste van de noodzaak om in een der Vlaamse steden een volledig Nederlandse universiteit op te richten.

De echo van de eerder aangehaalde brief aan Maelfait is duidelijk. De Monts tussenkomst is de eerste praktische stap in de richting van een Nederlandstalige universiteit in Vlaanderen. In de tweede helft van de jaren negentig wordt het een van de belangrijkste Vlaamse eisen, die met de grootste symboolwaarde, en Pol de Mont laat geen kans onbenut om de zaak ter sprake te brengen.

In 1909, in *De Week*, het vrijzinnige links-liberale blad van zijn oud-leerling Victor Ressler, noemt hij het Franstalig hoger onderwijs de oorzaak van de achterlijkheid en politieke onmondigheid van de Vlaming. Lichamelijke opvoeding en mondelinge taalvaardigheid zijn cruciaal voor hem en hij vindt dat de volksoepvoeding de weg naar geluk, vreugde en genot moet wijzen. Als in het hellenisme of de Italiaanse renaissance moet het onderwijs de kinderen opvoeden tot cultuurmensen. Hij wil, nationalistisch en paternalistisch, zin voor schoonheid opwekken en hij vraagt om schoonheid voor wie het hard heeft, voor boeren, arbeiders, mijnwerkers enz., en dat via gratis cultuurvoorzieningen, musea, concerten, voordrachten. Maar de volwassene kan slechts een esthetische behoefte voelen, als het kind de liefde tot de kunst ingeprint krijgt.

In februari 1911 pleit hij voor de Liberale Vlaamse Bond te Antwerpen voor een stapsgewijze vernederlandsing van Gent, geen apart Vlaams 'zwansuniversiteitje'. Gent moest niet alleen Vlaams worden, de universiteit diende nog te worden verbeterd en uitgebreid naar de behoeften van de Vlaamse gewesten. Immers

Wij Vlamingen hebben de pretentie te zijn wezenlijk verlichte, door en door moderne democraten. Het cultuurkapitaal, dat alle geld- en grondkapitaal honderdmaal in waarde overtreft; het geestelijk kapitaal, dat omvat al de schatten van schoonheid, welke letteren, beeldende kunst, toonkunst, tooneel, wijsbegeerte voortbrengen, dat willen wij, eindelijk, brengen in het bereik van burgerij en arbeidersstand, niet meer alleen laten zijn het bijna exkluzief bezit van de rijken.

Via de universiteit moeten de lagere klassen boven zichzelf kunnen uitstijgen. De Nederlandstalige universiteit als motor van een democratiseringsproces. Het Vlaamse volk had volgens De Mont evenzeer recht op Verhaeren en Maeterlinck als op Buyse. Dat de Verhaerens en Maeterlincks van het land voor hun volk verloren gaan, daar hamert De Mont al jaren op, is de schuld van het onderwijs. Een welbegrepen democratie moet dus zorgen voor een hoger onderwijs in de eigen taal omdat dat een enorme maatschappelijke invloed heeft, omdat mensen nader tot elkaar komen als ze van dezelfde dingen kunnen genieten. Hij benadrukt daarom dat een Franstalige universiteit geen 'geestverlichters' maar 'geestverstompers' aflevert en op basis van Nederlandse en Amerikaanse autoriteiten besluit hij dat iedere beschaafde gemeenschap een universiteit moet hebben als bekroning van het onderwijssysteem.

Waar hij kan herhaalt hij zijn eis voor een Vlaamse universiteit, te vaak om alle gelegenheden op te sommen. Laat me alleen nog even wijzen op een toespraak, in juli van datzelfde jaar 1911, tijdens Vlaanderens Kunstsdag te Gent. Zijn kijk op het belang van de moedertaal en het onderwijs, en op het zelfbeschikkingsrecht der volken, maakt hij duidelijk met een citaat van Maurice Barrès: ‘Que les nations comme les individus sont vaincus seulement quand Elles se déclarent vaincues, meurent quand Elles renoncent à vivre, et perdent leur nom peu après qu’elles en oublient le définition’. Dat volk moet herleven, dus, zoals Hugo Verriest ruim drie decennia eerder de West-Vlaamse Blauwvoeten voorhield. Niet alleen dat Vlaamse volk werd overigens een heropleving voorgehouden.

Het andere volk

De negentiende eeuw was bij uitstek de eeuw van het nationalisme. Overal in Europa ontstonden natievormende bewegingen, overal werden volken zich bewust van hun eigen aard en streefden ze naar emancipatie. De duizenden pagina's tellende tweedelige *Encyclopedia of romantic nationalism in Europe* die Joep Leerssen vorig jaar in het licht gaf, laat daar geen twijfel over bestaan.⁷ De Mont, zelf een factor in dat natievormende geheel, was erg gevoelig voor de evolutie die hij overal in Europa ontwaarde. Hij correspondeerde met Frédéric Mistral en andere protagonisten van de Félibrige, de cultuurbeweging die het Occitaans, de langue d'Oc nieuwe impulsen gaf, zonder daar ook politieke eisen bij te formuleren. De Vlaming herkende in de emancipatorische beweging een tegenhanger van zijn eigen Vlaamse strijd. Hij schreef er een reeks artikels over en een boek dat nog altijd relevant is en een van de weinige in het Nederlands over dat onderwerp. De titel van de studie leest als een programma: *De wedergeboorte in Occitanië. Eene bladzijde uit de Geschiedenis der Rassenbeweging in deze Eeuw*.

De Mont begint met de vaststelling dat volk en staat nergens in Europa samenvallen, dat er alleen in Zwitserland oprechte gelijkheid bestaat tussen de verschillende nationaliteiten, maar dat overal elders aan de onderworpen bevolkingen alle eigen nationaal leven wordt ontzegd, dat vaak zelfs hun eigen taal verboden wordt. Hij constateert dat overal in Europa al vijftig jaar lang taalgierven het substantieelste element zijn in de populaire vertogen, maar dat er grote verschillen zijn: in Vlaanderen gaat het om het terugvorderen van historische rechten, elders is het weinig meer dan een streven van enkele dilettanten. Hij ziet, het lijkt wel Hroch, hoe literaire taalbewegingen leiden tot een stambewustzijn waaruit de eigenlijke taalstrijd voortspruit, en dat illustreert hij met tal van Midden-Europese voorbeelden. In Frankrijk ziet hij een extreem voorbeeld van centralisatie dat er toe heeft geleid dat al erg lang al die levenskrachten die hun volk cultureel en politiek hadden kunnen optillen geannexeerd zijn door het Frans, door Parijs. De keuze voor het officiële Frans, in Frankrijk zoals in Vlaanderen, ontnemt het volk, het Provençaalse, het Bretonse, het Vlaamse,... zijn gidsen. Zijn studie beschouwde De Mont als een belangrijke bladzijde in het nog te schrijven boek over ‘het ontwaken van het stambewustzijn in Europa en den laatsten strijd der kleine nationaliteiten tegen den centralisatiegeest’. De Félibrige symboliseert voor hem de onafhankelijkheid van de fiere volken die wel wilden opgaan in de staat, maar toch ook hun eigenheid behouden. Zo zag hij ook Vlaanderen: een zelfstandige cultuur binnen een unitair België. De Monts nationalisme was in wezen een subnationalisme. Het zou, zeker na de oorlog, scherper worden geformuleerd, maar het zou niet wezenlijk veranderen.

⁷ J. Leerssen (red.), *Encyclopedia of romantic nationalism in Europe*. Amsterdam University Press 2018.

In het liberale blad *De kleine gazet* publiceert De Mont een hele reeks artikels over de verschillende volksbewegingen in Europa, over de strijd van minderheden in Bohemen, Kroatië, Polen, Tsjechië, Galicië, Catalonië, Italië. Hij heeft in haast al die landen correspondenten en op basis van hun brieven heeft hij aandacht voor de cultuur van verdrukte minderheden, van volksgroepen die van de macht worden gehouden.

Na de oorlog voelt hij zich bijzonder gesteund door de opvattingen van de Amerikaanse president Wilson over het zelfbeschikkingsrecht der volken. Hij looft de man vanwege zijn idee dat staatslieden de dienaren moeten zijn van het volk, ook van het werkvolk, dat hen heeft verkozen, en hij gebruikt Wilsons opvattingen om te pleiten voor gelijke rechten voor zwarten in de Verenigde Staten.

In *De Schelde* steunt De Mont allerlei nationalistische bewegingen, maar hij veroordeelt scherp de Poolse pogroms tegen de joden en maakt duidelijk dat hij respect heeft voor allen, juist omdat hij de eigen 'eigendommeligheid' boven alles stelt. Alle kunsten, talen, culturen hebben bestaansrecht, 'zij het ook niet altijd het zelfde recht...'. Bij De Mont geen cultuurrelativisme.

De provincieraad en een vergeten pleidooi voor algemeen stemrecht

De democraat kent het volk zelfbeschikkingsrecht toe. En zeker als dat volk op straat komt om een deel van de macht op te eisen, om eigen vertegenwoordigers in het parlement te krijgen, is iedere democratische stem een steun. In De Mont vindt het volk een voorvechter van zijn rechtmatige eisen.

Over de taal improviseerde hij op 17 december 1888 tijdens de Vlaamse liberale volksvergadering in Antwerpen. Naar aanleiding van het Wetsontwerp Coremans-de Vigne nam hij duidelijk stelling: '[O]ntneemt gij aan een volk zijn taal, dan berooft gij het noodlottigerwijze van alle hogere geestkracht, van alle inniger besef van eigenwaarde, ja, zelfs van zijn natuurlijk wapen, om zich te verdedigen, te wreken, te bevrijden misschien.'

Antwerpse Vlaamsgezinde liberalen als Max Rooses en Jan van Rijswijck dragen in 1890 De Mont voor als kandidaat voor de opvolging van Jan van Beers in de gemeenteraad. Andere liberalen hebben heel wat minder voeling met de Vlaamse beweging. En hun vertrouwen in de dichter was erg klein vanwege zijn katholiek verleden, z'n zoeken naar een politieke strijdgroep boven de partijen, zijn steun betuigend voor de katholiek Coremans... In een rede van 29 september 1890 maakt de kandidaat duidelijk waar hij voor staat. Hij noemt zich een tolerant vrijdenker en streng voor zichzelf. Hij gelooft in de scheiding van kerk en staat, en in de politieke mondigheid van de arbeiders. Hij wil o.a. het Vlaamse karakter van de stad behouden en hij streeft naar volledig Nederlandstalig onderwijs. Opvallend is dat hij met zijn partij de verzoening tussen de burgerij en de arbeiders wil bewerken en het voortbestaan van de vrijzinnige partij in Vlaanderen verzekeren.

Na een onwaarschijnlijke hetze trekt de schrijver zijn kandidatuur in. Anderhalf jaar later wordt hij verkozen als provincieraadslid, lid van een hoge vergadering waarin de liberalen in de minderheid zijn en dus niets hebben te zeggen. Veel beleidsruimte is er overigens niet, want de financiële middelen zijn beperkt. De Monts tussenkomsten zijn vaak eerder principieel dan praktisch bruikbaar, maar ze zijn relevant voor zijn persoonlijke overtuiging.

De Mont positioneert zich bijzonder sociaal in zijn vrij weinige toespraken, toespraken die in het officiële verslag slechts erg kort of helemaal niet worden vermeld, maar die volledig te volgen zijn in de kladnotulen. Op 15 juli 1892 komt hij geëngageerd tussen in een debat over de achterstelling van

arbeiders. Hij gaat ervan uit dat de kapitalisten niet zullen reageren op een oproep tot humaniteit, en vindt dat de provincieraad contractuele minimumlonen moet eisen. Hij wil een andere wijze van betaling van het arbeidersloon om overdreven herbergbezoek in te dijken. Naar Duits voorbeeld wil hij verzekeringsfondsen stichten voor de arbeiders en een fonds voor de slachtoffers van arbeidsongevallen. De bevlogen rede getuigt van veel gezond verstand en van paternalistisch medeleven met de volksklasse.

In 1893 stelt hij zich behoorlijk links op in debatten over gelijkheid en democratie, belasting en de werking van de provincieraad. Hij pleit voor hervormingen en vindt de enige echt democratisch te verdedigen belastingen die op eigendom en op inkomsten. Hij wil de nijverheid niet onrechtvaardig zwaar belasten, maar in zijn ideale wereld hebben ‘de werkman en de kleine boer, die voor hun kost moeten arbeiden geen cent te betalen’. In een volgende zitting noemt hij het Belgische belastingsysteem globaal gezien onrechtvaardig en ver achterop bij de buurlanden. Hij verwijst naar het nieuwe Nederlandse stelsel waarin de sterkste schouders de zwaarste lasten dragen en vindt de Belgische grondbelasting wraakroepend onrechtvaardig. Daarom steunt hij ook een voorstel dat *pracht* wil treffen: geen taks op stoompaarden omdat daardoor de nijverheid getroffen wordt maar eerder op buitenverblijven. Hij wil nog veel meer luxe belasten. Vooral het tewerkstellen van livreeknechten zou volgens De Mont bijzonder zwaar moeten worden belast, uit rechtvaardigheidsgevoel, maar zeker ook uit gevoel van humaniteit: wie nog de hoogmoed bezit een dienaar zijn kleuren te laten dragen, moet maar betalen.

In de zitting van 27 juli 1892 is het algemeen stemrecht aan de orde, een *hot topic* en de wens van de straat. Ter rechterzijde wordt er wat smalend over gedaan maar verschillende sprekers verdedigen de zaak. De liberaal Leclair, die de beweging krachtig, groots en rechtvaardig noemt, roept op de wens van de werkman in te volgen ten einde het land van de ondergang te redden. Zijn collega Willekens is verontwaardigd als hij merkt dat er ter rechterzijde leden zijn ‘die lachen met de rechten van het volk’. Pol de Mont houdt deze zitting zijn belangrijkste en retorisch best gestructureerde toespraak van zijn eerste jaar provincieraad. Hij behandelt de problematiek vanuit de perspectieven van sociale rechtvaardigheid en nationale welvaart. Stemrecht is voor hem slechts rechtvaardig als het zo algemeen mogelijk is en hij waarschuwt zijn publiek ‘niet te spotten met de ontevredenheid van die duizenden, welke heden zoo krachtig op hunne politieke mondigheid aandringen’. Hij neemt resoluut afstand van een liberaal toppoliticus als Hubert Frère-Orban en enkelen van zijn partijgenoten die van geen verandering willen horen en bepleit zijn zaak: handel, nijverheid en landbouw, kortom de hele rijkdom van het land zijn afhankelijk van de vrede en harmonie tussen de standen en dus moet het volk dat dreigt met een algemene staking zijn zin krijgen. Hij vervolgt:

Laat het mij met nadruk zeggen! Men heeft ongelijk te betreuren, dat het volk – dit woord nu in engeren zin genomen! – zijn volledig burgerrecht opeischt.

Dat zelfbewustzijn van eigen waarde, eigen belangen en rechten, is, in mijne oogen, een hoogst verheugend verschijnsel. [...] Heden acht het zich zelf bekwaam, om al de rechten te genieten, welke de begunstigde standen tot nu toe voor zich alleen behielden.

Voor De Mont heeft het volk het grootste aandeel in de vooruitgang van het land sedert 1830 en daarom mag het ook alle rechten hebben. Hij haalt er de Grondwet bij, en hoe: ‘[...] in een land, waar, volgens de letter dier Grondwet, alle macht alleen uit volk komt, daar is het eene bittere spotternij, in werkelijkheid eene civiele ongelijkheid te dulden, en niet alle burgers [...] in gelijke mate

[...] te laten deelnemen aan het voortbrengen van die macht [...]'. Vertaald in cijfers werd de vraag heel concreet: 'Komt de macht uit het volk', als van de 1,9 miljoen meerderjarigen er maar 133.039 mogen stemmen? Armen en nederigen betalen toch ook belastingen. Het volk is gezond en krachtig, heeft orde en arbeid lief, is zedelijk, sober en spaarzaam, 'En aan een zoo voorbeeldigen arbeidersstand zouden wij, burgers, bezitters misschien, de rechten weigeren, waarop wij voor ons zelve zoo jaloersch waken?' De Monts sociale gevoeligheid wortelt in zijn eerder bescheiden afkomst enerzijds, zijn oprechte democratische overtuigingen, die hem ooit tegenover de veel aristocratische Albrecht Rodenbach positioneerden, anderzijds.

Gewoonlijk spreekt De Mont voor de vuist weg, maar deze keer is hij blijkbaar goed voorbereid want hij citeert uitvoerig de voormalige katholieke eerste minister Jules Malou die, op 30 juni 1881, zegde dat hij voor algemeen stemrecht zou zijn als de grondwet geen obstakel vormde. De Mont hoopt een krachtig echo van de woorden van Malou in de raadszaal te horen weerklinken. De rede, in de officiële versie van het proces-verbaal samengevat in 10 lijntjes, leidt niet tot een storm van applaus. Raadslid Edouard de Cocq vindt dat er met al de weliswaar geïnspireerde tussenkomsten alleen maar tijd wordt verloren en dat dergelijke *politieke* debatten 'de waardigheid en het aanzien onzer vergaderingen' schaden. Uiteindelijk wordt een nietszeggende wens aan de wetgevende kamers goedgekeurd.

De Monts algemeenste stemrecht voorzag geen stem voor vrouwen, maar hij had wel een algemeen enkelvoudig recht op het oog. Op 18 februari 1893 begonnen de parlamentsdebatten over het wetsvoorstel. Van bij het begin was duidelijk dat katholieken en liberalen aan een compromis sleutelden om het algemeen stemrecht niet te hoeven invoeren. Na de bloedige stakingen in Wallonië en onder druk van de liberale progressisten en de socialisten ging de regering-Beernaert overstag. De wet op het algemeen meervoudig stemrecht, meteen ook kiesplicht, verscheen op 12 april 1894 in het Staatsblad. Iedere mannelijke Belgische burger van 25 jaar of ouder had minstens één stem, een of twee extra stemmen waren mogelijk ofwel naargelang zijn opleidingen, ofwel naargelang de cijns die hij betaalde, ofwel een combinatie van beide. Het aantal kiesgerechtigden vertienvoudigde van 137.772 naar 1.370.687. In totaal konden 2.111.127 stemmen uitgebracht worden waarbij een minderheid van 517.060 kiezers (37,7%) over een meerderheid van 1.257.499 stemmen (59,6%) beschikten. Gezinshoofden van 35 jaar of ouder die minstens 5 frank belasting betaalden, eigenaars van een gebouw ter waarde van minstens 2.000 frank of eigenaars van een spaarboekje of staatsschuldbewijzen ten belope van minstens 100 frank, kregen een tweede stem. Twee extra stemmen werden toegekend aan houders van een diploma van minstens hoger secundair onderwijs. Na de verkiezingen van oktober 1894 maakte de kort tevoren opgerichte Belgische Wekliedenpartij haar entree in het parlement, waarna de vergaderingen een stuk geanimeerder werden. Ondanks haar 28 zetels bleef de socialistische partij pleiten voor algemeen enkelvoudig stemrecht. Dat zou er pas komen na de oorlog.

Voor De Mont was de provincieraad een eenmalige aangelegenheid. Dat schreef hij Max Roosees na zijn verkiezing in 1892. 'Ik houd het voor louter & beklagenswaardig tijdverlies, mijn Latijn te steken in het vervullen van een mandaat, dat mij tot geen noemenswaardig daadje gelegenheid geeft' liet hij Roosees en Van Rijswijck weten toen men hem voor een nieuw mandaat aansprak. Buiten de *hoge* vergaderingen, in meetings en op straat, waar hij een menigte kon begeistere, in *De Schelde*, waarin hij duidelijke standpunten kon ventileren, voelde hij zich heel wat beter. Met zijn

bevlogenheid was hij veel meer een man van de publieke tribune en een praktisch organisator, dan een mandataris die telkens weer compromissen moest sluiten.

De verkiezingen van 1919

Na de oorlog werden de Belgen wakker in een nieuw land. In het kasteel van Loppem had de koning met enkele politici van de drie partijen een aantal krijtlijnen uitgezet voor de heropbouw. Opmerkelijk was de ingrijpende democratisering van de stemverrichtingen. In 1900 was het meerderheidsstelsel onder druk van de liberalen al vervangen door het proportionaliteitsbeginsel of de evenredige vertegenwoordiging. In zijn troonrede in 1918 kondigde koning Albert het algemeen enkelvoudig stemrecht af voor alle mannen vanaf 21 jaar. De maatregel was ongrondwettelijk, maar de grondwetswijziging van 1920-1921 zou dat regulariseren. Door middel van een gewone wet van 9 mei 1919 werd de kiesgerechtigde leeftijd verlaagd van 25 tot 21 jaar, had elke man maar één stem meer. Op 16 november 1919 vonden de verkiezingen plaats.

De democraat De Mont speurt de wind van verandering. In juni 1919 schrijft hij naar aanleiding van een nieuwe lectuur van *Les Châtiments* van Victor Hugo: 'De republikeinsche vorm is nog niet klaar in alle landen; de republikeinsche gedachte drong overal zegevierend binnen'. Het is vooral een aanklacht tegen vorsten met al teveel macht, niet tegen de Belgische koning, want later geeft hij te kennen dat voor ons land een koning, die boven de partijen staat, veel wenselijker is dan een president. Bovendien hebben de Vlamingen vooral reden om te kiezen tegen een president omdat ze met zulk systeem zouden zijn overgeleverd aan de Franse haute-finance en de plutocratie (23/9/1919)

Pol de Mont had zich tijdens de oorlog volstrekt neutraal opgesteld, maar was niettemin toch tot ontslag gedwongen. Hij vond nieuw empooi als hoofdredacteur van het Vlaamsnationaal blad *De Schelde*. Op 1 oktober 1919, anderhalve maand voor de verkiezingen, verschijnt in *De Schelde* een hoofdartikel over 'De politieke strijd. Een programma. Hoe 't zal onthaald worden'. Een tekst over het katholieke, conservatieve programma. Het al decennia oude programma dat misschien, zo verwacht *De Schelde*, niet meer zal aanslaan als voorheen. En niet alleen vanwege het zogezegd anti-activistische, maar eigenlijk anti-flamingantische vertoog. De katholieken willen toenadering tussen de klassen, maar zien niet dat die klassen hoe langer hoe meer versmelten en dat de onderdanigheid van laag aan hoog hoe langer hoe moeilijker zal zijn af te dwingen. Het blad verwacht dat het nieuwe kiezerscorps zich niet zal laten inpakken door beloften.

Het besluit van de tekst is veelbetekenend: de huidige strijd

zal niet beslissend wezen.

't Is slechts een voorbereiding. De grootere strijd, die beslissen zal over de toekomst van België, zal eerst geleverd worden wanneer de Grondwet is herzien en alle Belgen, zoo mannen als vrouwen, kiesrecht en kiesplicht zullen hebben uit te oefenen.

Stemrecht voor vrouwen. Dat is wat *De Schelde*, wat hoofdredacteur De Mont, uiteindelijk wil. Enkele maanden eerder betuigde hij zich nog een koele minnaar daarvan. En in een essay uit het begin van de twintigste eeuw zag hij vrouwen nog het liefst bij hun brei- en haakwerk. Hij uitte toen bijzonder denigrerend over de vele vrouwelijke would be kunstenaars, vanwege hun pedanterie en hun dilettantisme. Hij weet dat er uitzonderingen zijn, looft af en toe ook wel een plastische

kunstenares, maar de tekst klinkt in niet geringe mate misogyn. En dat is opvallend want voor dichtersessen stond hij altijd klaar, ook al waren vele van zijn protégés allerm minst grote talenten.

Het vrouwenstemrecht staat inderdaad ook in 1919 op de politieke agenda. Enkele rechtse parlementsleden hebben een ontwerp in die zin klaar voor de gemeenteraadsverkiezingen. Dat wordt door de liberale linkerzijde in Kamer en Senaat afgewezen en *De Schelde* (18/6/1919) is het daar roerend mee eens.⁸ Het blad houdt de beide Kamers, die bovendien geen ‘wettig mandaat’ hebben, voor onbevoegd en gaat ervan uit dat de publieke opinie hun beslissing vrouwen stemrecht te geven niet zou weten te waarderen.

In de aanloop tot de verkiezingen van 16 november 1919 stelt *De Schelde* dat het hoog tijd is voor verandering en dat het eigenlijk niet kan dat alle partijen toch hun grote, oude namen weer in stelling brengen (15/10/1919). In een erg algemeen artikel, op basis van het verhaal van Ahasverus, formuleert De Mont een aanklacht tegen allen die al eeuwen het volk misleiden (16/10/1919). Dat artikel mag dan algemeen zijn, het volk dat De Mont na aan het hart ligt, is uiteraard het Vlaamse volk. Een volk dat geen rechten zal krijgen als het niet schouder aan schouder voor die rechten strijdt. Over die noodzaak van Vlaamse frontvorming heeft De Mont het in tientallen artikels. Om zijn doel te bereiken pleit hij ook voor de mogelijkheid tot panacheren want ‘het getal vijanden van al wat Vlaamsch, dus werkelijk *vaderlandsch* is, zou alsdan oneindig kleiner wezen’. Hij vermoedt dat dat precies ook de reden is waarom geen enkel parlements lid die door hem gewenste hervorming heeft voorgesteld (24/10/1919). Wat hem bijzonder ergert, is de laksheid van veel Vlamingen, waardoor ze niet kunnen verkrijgen wat vele andere volken wel lukt: ‘Vlamingen, spiegelt u aan het voorbeeld, dat *alle andere volkeren en volkjes* u geven! Eerbiedigt uw eigen ziel, en *Men* zal u eerbiedigen’ (25/8/1919).

Op 16 november, de dag van de verkiezing publiceert de hoofdredacteur met ‘Wat mijn hond meent ... Vrije gedachten van een gemuilbande’ een parabel om duidelijk te maken dat niemand de Vlamingen monddood zal maken. De socialisten zijn de grote overwinnaar, de Belgische Werkliedenpartij wordt de tweede van het land. Twee dagen later interpreteert De Mont het verlies van de liberalen als een afstraffing omdat ze niet Vlaams genoeg waren. Vervolgens blijft het opvallend stil over de verkiezing. Een maand later jaagt hij de troepen weer op. In het artikel ‘Waar elke Pool voor leeft. Eén doel en alles middel’ wijst hij op de volkssoevereiniteit die door de Amerikaanse president Wilson gepropageerd wordt, op de strijd van Ieren, Italianen, Tsjechen, Slovakken, Ruthenen en anderen, op de strijd van vooral de Polen die al een eeuw lang slechts één doel voor ogen hebben, alle geschillen vergeten en alles opofferen voor hun vaderland; een eenheid die in Vlaanderen nog lang niet is bereikt.

De driepartijenregering die begin december aantrad onder leiding van Delacroix was al snel veel te reactionair volgens de Mont en ze lag onder vuur van reactionaire bladen omdat ze volgens hen, vanwege toegevingen aan de socialisten, niet reactionair genoeg was. Eind oktober 1920 stappen de liberale ministers op. Het volgende kabinet heeft volgens De Mont maar één taak: het voltooiën van de grondwetswijziging en het uitschrijven van nieuwe verkiezingen. Hij gaat akkoord met het door de socialisten geëiste schrappen van artikel 310 uit het strafwetboek als ook een aantal Vlaamse eisen worden ingewilligd. Daarna kan men terug naar de wettelijkheid via verkiezingen. De

⁸ Voor de houding van de linkerzijde en met name de liberalen over het kiesrecht voor vrouwen, cf. het in oktober II. Voorgestelde *De liberale strijd voor vrouwenkiesrecht* van Fleur de Beaufort en Patrick van Schie.

driepartijenregering Carton de Wiart schaft artikel 310 op 24 mei 1921 af, daarmee was de vereniging van arbeiders niet langer verboden en kregen ze de facto stakingsrecht. Op 31 juli legde de taalwet de Nederlands- en Franstalige gemeenten vast. De zo nodige grondwetsherziening wordt afgerond. Bij de wetgevende verkiezingen van 20 november 1921 boeken de katholieken fors winst, Georges Theunis stelt een nieuwe regering samen met de liberalen en de socialisten blijven aan de kant.

Bij wijze van afronding nog even het volgende. Vrouwen zouden nog pakweg drie decennia moeten wachten vooraleer ze volksvertegenwoordigers en senatoren konden verkiezen. De aanvankelijk liberale De Mont kreeg het niet gedaan, anderhalf decennium later kreeg ook de socialist Lode Zielens het niet gedaan. Zielens schreef in *Volksgazet* een rubriek voor de vrouwelijke lezers en hij signeerde Elisabeth. Hij maakte zich sterk dat het stemrecht voor vrouwen een beklonken zaak was, was daar al euforisch over, maar moest zich uiteindelijk in allerlei bochten wringen om het *njet* van de partij te verdedigen. Dat was in 1936.⁹

Liberalen en socialisten vreesden dat vrouwenstemrecht de dominante positie van de katholieken alleen maar zou versterken. Het katholieke boegbeeld Charles Woeste, van zijn kant, voorzag machtsverlies bij de invoering van het algemeen stemrecht voor mannen en hoopte dat goed te maken via een compromis dat vrouwen stemplicht gaf voor gemeenteraadsverkiezingen. Het compromis werd wet op 15 april 1920, en de mogelijkheid was voorzien om uit te breiden voor de parlementsverkiezingen met een wet die een tweederdemeerderheid vereiste. Woeste kwam bedrogen uit, bij de verkiezing van 24 april 1921 haalden de socialisten de absolute meerderheid in 264 grote gemeenten en in de grote steden haalden ze gemiddeld een derde van de mandaten. De wet van 27 maart 1948 gaf vrouwen stemplicht voor de parlementsverkiezingen; kort daarna volgde een wet voor de provincieraadsverkiezingen. Op 26 juni 1949 konden ze voor de eerste keer deelnemen aan de parlementsverkiezingen.

In 1923 stopte Pol de Mont als hoofdredacteur en er verschenen geen verdere politieke commentaren meer van hem. Tot zijn dood in 1931 beperkte hij zich tot bijdragen over kunst, al zouden nationalistische gedachten die teksten wel eens kleuren.

⁹ Cf. L. Stynen, *Lode Zielens, volksschrijver*. Tielt, Lannoo 2001, 268-269